

Instrukce pro hornolužické zeměpanské úředníky v 16. století*

Tomáš Velička

INSTRUCTIONS FOR UPPER LUSATIAN OFFICIALS IN THE 16TH CENTURY

The author focuses on the creation of the monarchical administration in Upper Lusatia as one of the Lands of the Bohemian Crown, after the mid-16th century, when significant changes in this area were made. The supreme powers were essentially divided between two officials who were also the sovereign's representatives in the land: the traditional reeve and the newly established governor.

KEYWORDS:

Upper Lusatia; administration; reeve; governor; instructions; diplomatics

Rok 1526, kdy na český trůn nastoupil příslušník habsburské dynastie Ferdinand I., neznamenal nejdříve pro země Koruny české žádný přelom. Zprvu se zdálo, že veškeré stavovské instituce budou fungovat tak jako doposud, že nadále bude přetrvávat silný stavovský partikularismus v jednotlivých korunních zemích. Následující roky však ukázaly, že tomu bude jinak a že tyto tendence budou alespoň do určité míry oslabeny — ani ne tak v prvním dvacetiletí Ferdinandovy vlády, jako daleko spíše v důsledku událostí odehrávajících se po roce 1547.¹

Až do počátku 16. století je jedinou možností, jak poznat rozsah kompetencí jednotlivých královských úředníků, studium písemností, které vydali, nebo které jim byly adresovány. Tento druh materiálu je ale odrazem samotné úřední praxe — ta byla jistě klíčová jak z hlediska pojmání tohoto úřadu skrze osobu, jež jej vykonávala, tak skrze dotčené podřízené subjekty. Na druhé straně nám ale takové písemnosti neříkají nic o tom, jakým způsobem chtěl sám panovník, aby daný úřad fungoval, jakými jej vybavil teritoriálními či věcnými kompetencemi. V období středověku, a to je třeba zdůraznit, ale zpravidla tímto způsobem jednotliví královští úředníci nebyli instruováni při nástupu do funkce. Jistě existoval určitý rámec pravomocí daný spíše zvykově, od 14. století utvářený i v některých případech dílčími regulacemi.² V souvislosti se vzrůstající rolí stavů potom do těchto otázek mohla promlouvat i zlistinění zemských práv, která se kompetencí jednotlivých královských úředníků mohla do-

* Tato studie vznikla díky podpoře grantu GAČR č. 17-01205S: *Královská Horní Lužice. Panovnícká reprezentace — mechanismy vlády — symbolická komunikace 1319/29–1635*.

1 Joachim BAHLCKE, *Regionalismus und Staatsintegration im Widerstreit. Die Länder der Böhmisches Krone im ersten Jahrhundert der Habsburgerherrschaft* (Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 3), München 1994.

2 V Čechách se týkaly především úřadu podkomořího a hofrychtěře královských měst, viz Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořího v Čechách: příspěvek k dějinám stavu městského v zemích českých*, Praha 1881.

týkat.³ Nicméně v obou případech šlo pouze o zcela dílčí reglementace, které nijak neřešily celkové fungování daného úřadu. To totiž včetně kompetencí a míry aktivity v dané oblasti v podstatě záviselo na jeho aktuálním držiteli, jeho schopnostech, ochotě či prostředcích, které měl k dispozici, prosazovat zájmy panovníka v jemu svěřených oblastech.

Tento obraz fungování státní správy se poznenáhlu začíná proměňovat až v průběhu doby předbělohorské.⁴ Ferdinand I. postupně zřizuje několik výhradně sobě, a nikoliv stavům, podřízených úřadů, které zároveň vybavuje zcela přesnými pravidly pro jejich fungování — instrukcemi. Právě těm se na následujících stranách budeme věnovat: zajímat nás budou ty, které se v době kolem poloviny 16. století podílely na modernizaci státní správy v Horní Lužici. Budeme si tak všímat pramene normativní povahy, abychom se pokusili dospět k představě, jakou měl Ferdinand I. o činnosti jednotlivých hornolužických zeměpanských úředníků (především fojta a hejtmana). Můj příspěvek je tak potřebí brát jako určitý úvod do problematiky i s naznačením dalších možností výzkumu tohoto materiálu.

Horní Lužice se stala součástí České koruny v letech 1319–1329. V podstatě již od počátku zde byl nejvyšším zástupcem panovníka zemský fojt (*vogt*).⁵ Tak jako v sousedních zemích ale během 14. století postupně narůstá význam rodících se stavů — v Horní Lužici reprezentovaných především silným městským spolkem Šestiměstí vzniknuvším v roce 1346. Stav v Horní Lužici postupně získávaly během 15. a první poloviny 16. století vliv na obsazování některých zemských úřadů. Kromě fojta jim ná-

3 Lenka BOBKOVÁ, *Zemská zřízení a zemské stavy v Horní a Dolní Lužici v 16. století*, in: Karel Malý — Josef Pánek (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)*, Praha 2001, s. 169–174.

4 Jan KAPRAS, *Právní dějiny země Koruny české II: Dějiny státního zřízení. Doba předbělohorská*, Praha 1913; Anton GINDELY, *Geschichte der böhmischen Finanzen von 1526 bis 1618*, Denkschriften der phil.-hist. Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften 18, 1869, s. 89–168; Miloslav VOLF, *Královský důchod a úvěr v XVI. století (příspěvek k historii českých státních financí)*, Český časopis historický 48–49, 1947–1948, s. 110–171; Zdeňka HLEDÍKOVÁ — Jan JANÁK — Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2007, s. 85–117. Nejnovější shrnutí problematiky s přehledem dosavadního bádání viz Petr MAŤA, *Verwaltungs- und behördengeschichtliche Forschungen zu den böhmischen Ländern in der Frühen Neuzeit. Kurzer Überblick über vier lange Forschungstraditionen*, in: Michael Hochedlinger — Thomas Winkelbauer (edd.), *Herrschaftsverdichtung. Staatsbildung. Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit*, Wien — München 2010, s. 421–478.

5 Ke staršímu období viz Lenka BOBKOVÁ, *Kariéra ve službách krále. Zemští fojtové v Horní Lužici za vlády Lucemburků (1319–1437)*, in: Lenka Bobková — Martin Čapský — Ivana Korbelařová (edd.), *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava 2009, s. 151–166. Obdobná situace panovala také v Dolní Lužici, viz Rudolf LEHMANN, *Die Landvögte in der Niederlausitz*, in: Walter Schlesinger (ed.), *Festschrift für Friedrich von Zahn I. Zur Geschichte und Volkskunde Mitteldeutschlands*, Köln — Graz 1968, s. 429–471; nejnověji viz Luděk BŘEZINA, *Mezi králem a stavy. Dolnolužické zemské fojstství na prahu novověku 1490–1620*, Praha 2016 (v německé verzi: *Der Landvogt der Niederlausitz zwischen Königsmacht und Ständen (1490–1620) — ein Diener zweier Herren?* Berlin 2017).

leželo jmenování do ostatních správních úřadů: především šlo o zástupce zemského fojta (podfojta) — byly zde dosazovány dvě osoby (pro Budyšínsko a Zhořelecko). Také v Horní Lužici pochopitelně fungovalo nejvyšší stavovské fórum — zemský sněm. Na sněmu byly zastoupeny dva stavy: *land* (vyšší a nižší šlechta, duchovenstvo) a *städte* (Šestiměstí). Vedle toho se oba stavy mohly scházet i samostatně (Šestiměstí zpravidla v Löbau). Šlechta na svých sněmech/*landtage* (v Budyšínsku a Zhořelecku) každoročně volila tzv. starší země (*Landesältere*) — po dvou osobách z každého kraje: potvrzoval je fojt a spolu se zástupci města tvořili jeho radu a zasedali na zemském soudu.

Zvláště složitá byla organizace soudnictví, které se po roce 1547 týkaly níže rozvedené instrukce, takže si představme jeho strukturu v první polovině 16. století. Na prvním místě stál nejvyšší zemský soud zasedající v Budyšíně a ve Zhořelci, kterému předsedal fojt, nebo podfojt, popř. zemský sudí (*landrichter*). Pro šlechtu byl vedle toho určen ještě dvorský soud (*hofgericht*) a pro sedláky zemský soud (*landgericht*). Dále existovaly soudy ve městech Šestiměstí (kromě tradičních městských soudů) zvané většinou jako *erbgerichte* — jejich kompetence se vztahovala na příslušnou vikpildu, ale oprávnění byla u každého města různá (nejvýznamnější postavení z nich měl zhořelecký soud zvaný vrchním královským soudem). Stejně jako v Čechách a na Moravě se rovněž v Horní Lužici stalo od závěru 15. století vysoce aktuálním tématem sváření místní šlechty a tamních mocensky velmi silných měst. Tyto spory se vedly jednak o kompetence jednotlivých *erbgerichte* (zvláště zhořeleckého), ale také o zastoupení na zemském sněmu, podílu na placení berní a porušování mílového práva měst (hlavně v otázce distribuce piva — *bierfuhr*). Po určité odmlce rozmíšky znovu ožily po nástupu Ferdinanda I. Řešila je tzv. první a druhá pražská smlouva z let 1530 a 1534. V této době také pozorujeme zárodky jakýchsi prvních zemských zřízení, za něž považujeme tzv. Osm bodů z Budyšína, kde šlo o nařízení převážně policejního charakteru — 1539 byla tato ustanovení doplněna o dalších Pět bodů a toto doplněné znění se potom stalo základem všech dalších zemských zřízení.⁶

Do právě nastíněné podoby zemské správy razantně zasáhla trestní opatření, k nimž sáhl Ferdinand I. po prvním stavovském povstání, kterého se zúčastnili také zástupci hornolužického Šestiměstí. Ač jejich postoj neměl podobu vyhraněného odporu, ale spíše taktizování a váhání, i toto chování Ferdinand hodnotil jako zradu a v následujících opatřeních města razantním způsobem trestal. Naznačené kroky ale nesměřovaly ve prospěch místní šlechty, která, byť vyšla z této konfrontace vítězně, přesto nejspíš myslela na výraznější triumf nad Šestiměstím. Naopak postup, k němuž Ferdinand I. sáhl, se zcela zřetelně orientoval na posílení centralismu. Byly zrušeny dosavadní dědičné soudy (*erbgerichte*) jednotlivých měst vztahující se vždy k příslušné městské vikpildě. Nově byla země rozdělena podle českého vzoru na tři soudní okrsky (zhořelecký, budyšínský a žitavský). Do čela těchto *hofgerichte* král jmenoval zemské soudce (*landrichter*). Veškeré pokuty odtud byly odváděny panovnícké komoře. Jako přísedící těchto soudů figurovali především tamní šlechtici a jen velice málo na rozdíl od předchozí doby (u *erbgerichte*) zástupci měst. Jako odvolací soud i instance pro soudní naučení byl zřízen v Praze apelační soud. Zároveň v důsledku šmalkaldské války vyhlášený říšský aicht nad Magdeburkem využil Ferdi-

6 Dle L. BOBKOVÁ, *Zemská zřízení*, s. 169–174.

nand I. k tomu, aby sem zakázal jakákoliv odvolání či právní naučení. V důsledku konfiskací především městského majetku narostly oblasti přímého panování českého krále a tato situace si vynutila vznik v podstatě nového fiskálního úřadu pro Horní Lužici⁷ — tím se stalo zemské hejtmánství.⁸

Tyto změny byly dokončeny v průběhu roku 1549. V prvních letech fungování bylo vydáno hned několik panovnických instrukcí pro oba nejvyšší úředníky v zemi — pro fojta i hejtmana v letech 1549, 1554 a 1561. Všimněme si nejprve písemností tohoto druhu v obecné rovině.

Instrukce představují pramen normativní povahy, který je v recentních kompendiích raně novověké diplomatiky definován tak, že představuje ustanovení povinností úředníka (či úředníků) jedné instituce jak v rámci, tak vně úřadu.⁹ Vedle toho známe také instrukce určené pro diplomaty, které zde pochopitelně necháváme stranou.¹⁰ Totéž platí i pro dvorské instrukce či instrukce patrimoniální správy, kterým byla věnována v minulosti značná pozornost.¹¹ Instrukce, které nás v této souvislosti zají-

7 S hejtmány se sice v Horní Lužici setkáváme i před rokem 1547, jednalo se však o stavovské představitelky s ne vždy zcela jasnými kompetencemi. Proto v tomto příspěvku hovořím o hejtmánství jako o de facto novém úřadu, neboť měl se svým stejnojmenným předchůdcem jen máloco společného.

8 Dle Hermann KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen zur Rechtsgeschichte der Oberlausitz*, NLM 53, 1877, s. 399–400; Lenka BOBKOVÁ, *Pönfall nebo Šestiměstí v protihabsburském odboji roku 1547*, in: Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29.–30. 9. 1997, Pardubice 1999 s. 41–64; Lenka BOBKOVÁ, *Die Oberlausitz unter luxemburgischer und habsburgischer Herrschaft (unter besonderer Berücksichtigung des böhmischen Adels)*, in: Joachim Bahlcke (ed.), *Die Oberlausitz im frühneuzeitlichen Mitteleuropa. Beziehungen — Strukturen — Prozesse*, Leipzig 2007, s. 126–128; Hanuš HÄRTEL, *Der Widerstand der Oberlausitzer Sechsstädte gegen König Ferdinand I. im Schmalkaldischen Krieg*, in: Karl Obermann — Josef Polišenský (edd.), *Aus 500 Jahren deutsch-tschechoslowakischen Geschichte*, Berlin 1958, s. 61–78; Theodor NEUMANN, *Regesten über den Pönfall der oberlausitzischen Sechsstädte und die Folgen desselben*, Neues Lausitzisches Magazin 24, 1848, s. 1–190; Josef VÁLKA, *Ferdinand I. a počátky absolutismu II. Konflikt české zemské obce s králem*, Časopis Matice moravské 126, 2005, s. 33–51; Matthias HERRMANN, *Der Pönfall der oberlausitzischen Sechsstädte und seine überregionale Einordnung*, in: Volker Dudeck — Joachim Bahlcke (edd.), *Welt — Macht — Geist. Das Haus Habsburg und die Oberlausitz 1526–1635*, Zittau 2002, s. 97–110.

9 Heinrich Otto MEISSNER, *Archivalienkunde von 16. Jahrhundert bis 1918*, Leipzig 1969, s. 305n. V podstatě obdobná definice v: Jindřich ŠEBÁNEK — Zdeněk FIALA — Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Česká diplomatika do roku 1848*, Praha 1984, s. 199; zdůraznění různých variant instrukcí najdeme v: Michael HOCHEDLINGER, *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien — München 2009, s. 184–186.

10 Jan Paul NIEDERKORN, *Diplomaten-Instruktion in der Frühen Neuzeit*, in: *Ordnung durch Tinte und Feder? Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, edd. Anita Hipfinger — Jan Paul Niederkorn, Wien — München 2012, s. 73–84.

11 Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatků v XV.–XIX. století*, Praha 1930; Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1850* (Archiv český 22–25), Praha 1905–1910; Thomas WINKELBAUER,

mají, můžeme rozdělit do dvou kategorií: na ty, které se týkaly celých úřadů (například dvorské komory či jednotlivých zemských komor), a ty, které byly určeny pro jednotlivé úředníky těchto institucí (např. hofzählmeister atd.). Tito úředníci obdrželi při nástupu do funkce obvykle vlastní instrukci.¹²

V této souvislosti dodejme, že se instrukce jako nový typ zeměpanské písemnosti objevují v českých korunních zemích během 16. století. V državách Habsburků je nestarší taková písemnost dochována sice již z roku 1498 (říšská dvorská kancelář), ale větší množství jich přichází až v průběhu 16. století.¹³ V korunních zemích se setkáváme s oběma zmíněnými typy instrukcí. První, institucionální, představují instrukce vázající se k novým úřadům založených panovníkem — české komoře (1528, 1530 a 1548) a apelačnímu soudu (1548).¹⁴ Jako další v pořadí, a zde jde o instrukci pro konkrétní osobu, se objevuje nejprve instrukce pro mincmistra z roku 1545¹⁵ a poté již zmíněné normálie pro hornolužické úředníky — instrukce pro fojta byla druhou takovou v korunních zemích, která byla vydána pro již etablovaný úřad a nikoli pro nově založenou instituci jako v případě české komory, apelačního soudu či hornolužického hejtmána. Zatímco instrukce institucionální bývaly daleko podrobnější a také nebyly určeny pro konkrétní osobu (nýbrž pro úřad),¹⁶ u instrukcí personálních tomu bylo jinak — mohly reagovat na aktuální situaci na rozdíl od instrukcí institucionálních, které často spíše, byť byly obnovovány, představovaly ideální normu a jakousi tradičně vázanou představu fungování úřadu.¹⁷ Obsah osobních instrukcí nemusel být vždy pouze oktrojován, ale mohl být upravován po diskuzi s dotčeným úředníkem,¹⁸ jak ještě v následujícím výkladu uslyšíme.

Nyní však zpět k hornolužickým instrukcím. Hornolužický zemský fojt měl být i po roce 1547 nadále nejvyšším zeměpanským úředníkem, nicméně jeho pravomoci byly poněkud omezeny ve prospěch nově vzniklého hejtmanství. Obě instrukce z roku 1549 — pro fojta a hejtmána — nepochybně vznikaly ve vzájemné souvislosti a současně, jak naznačuje srovnání dochovaných konceptů obou dvou instrukcí.

Instruktionen für Herrscherbeamte und grundherrliche Ordnungen in den österreichischen und böhmischen Ländern, in: Josef Pauser — Martin Scheutz — Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien — München 2004, s. 409–426.

- 12 Peter RAUSCHER, *Habsburgische Finanzbehörden und ihr schriftlicher Ordnungsbedarf im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Anita Hipfinger — Jan Paul Niederkorn (edd.), *Ordnung durch Tinte und Feder? Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, Wien — München 2012, s. 166.
- 13 M. HOCHEDLINGER, *Aktenkunde*, s. 184–186.
- 14 J. ŠEBÁNEK — Z. FIALA — Z. HLEDÍKOVÁ, *Česká diplomatika*, s. 243–247.
- 15 Václav LUKÁŠ, *Instrukce Ferdinanda I. pro nejvyššího mincmistra království českého*, Numismatický sborník 7, 1962, s. 215–228.
- 16 K instrukcím pro českou komoru viz Václav PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527 — 1. část*, SAMV 3, 1930, s. 334–336; pro apelační soud viz Zdeněk VÁCLAV, *Dějiny král. appelačního soudu na Hradě Pražském, nyní vrchního soudu v Praze od roku 1548–1933*, Praha 1933, s. 8–13.
- 17 P. RAUSCHER, *Habsburgische Finanzbehörden*, s. 174.
- 18 Tamtéž, s. 174–175.

Fojtem byl v roce 1549 jmenován Kryštof z Donína — po velmi dlouhé době příslušník domácí šlechty a vůbec první protestant v tomto úřadě.¹⁹ Nejstarší instrukce pro fojta je ve srovnání s následujícími z let 1554 a 1561 i s instrukcemi pro hejtmany poměrně stručná. V mnoha ohledech je z ní cítit provizorní ráz — nejenom proto, že je v ní poměrně málo dotčen jeho vztah k hejtmanovi, ale především z toho důvodu, že hejtmanská instrukce v době vydání této normálie byla teprve v přípravě a v jejím závěru si panovník vyhradil právo v budoucnu fojtskou instrukci vylepšit či rozšířit. Jejím obsahem tak jsou základní kontury jeho kompetencí a požadavků, které byly z části jakýmsi evergreenem nepochybně již ve starší době (a nebyly také vždy dodržovány): zdržovat se v zemi a bez přerušování vykonávat svěřený úřad, dohled na obecné dobré;²⁰ vedle toho je zmíněno potírání lapkovství, které má umožnit bezpečný provoz na obchodních cestách. Na aktuální situaci reagoval požadavek pečování o katolické náboženství: fojt má dohlížet na to, aby se v zemi nešířila nekatolická vyznání. Ovšem vzhledem k tomu, že Kryštof z Donína byl luteránem, lze o naplňování této povinnosti pochybovat. Velká pozornost je v instrukci věnována udělení lén. Fojt má dohlížet na to, aby se léna neprodávala, nesměňovala či jinak neměnila ve své právní podstatě proti zemskému právu. V tomto bodu je nejvíce cítit provizorium nastolené instrukcí, neboť, jak si za okamžik řekneme, v této agendě měl v dalších letech dosti rozsáhlé pravomoci zemský hejtman — na příslušnou v budoucnu vystavenou instrukci se zde také odkazuje s tím, že může dojít ke změnám.²¹

Krátce po této písemnosti se v Horní Lužici objevila i druhá instrukce — určená pro zemského hejtmána Oldřicha z Nostic.²² V úvodu instrukce se hovoří o tom, že jde o úředníka instalovaného pro správu komorních majetků, královských a zemských soudů, hradských lén, odvádění dávek z poplatných majetků; do jeho kompetence náleží také správa cel a posudného (*biergelt*). Větší část instrukce se skutečně týká správy zeměpanského majetku v zemi — jednotlivých dvorů, rybníků, lesů, ale také všech příjmů, které odtud plynuly panovníkovi. V mnoha článcích se ale ozývá postulat úzké spolupráce mezi ním a fojtem — především v jednání nejvyššího královského soudu zasedajícího v Budyšíně. Hejtman se jeho jednání měl účastnit vždy, když byly nějak dotčeny zájmy panovnického fisku. Spolu s fojtem mohl rovněž mluvit do personálního obsazení této instituce. Připadala mu ale i další oprávnění. Na nejvyšším

19 H. KNOTHE, *Urkundliche Grundlagen*, s. 405.

20 Tyto požadavky představují jakýsi kánon ideálního úředníka raného novověku, viz Anita HIPFINGER — Josef LÖFFLER — Jan Paul NIEDERKORN — Martin SCHEUTZ — Thomas WINKELBAUER — Jakob WÜHRER, *Instruktionen als Leerstelle der Verwaltungsgeschichte und der Quellenkunde. Zur Vorstellung eines Themenfeldes*, in: Anita Hipfinger — Jan Paul Niederkorn (edd.), *Ordnung durch Tinte und Feder? Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, Wien — München 2012, s. 13–26, zde s. 20.

21 Národní archiv (NA), Registra České dvorské kanceláře, sign. 44, fol. 489^v–490^v.

22 Samotný Nostic zřejmě pomýšlel na úřad fojta (ostatně už od sklonku třicátých let se pohyboval v hornolužických administrativních strukturách), ale pro něj byl zřejmě hierarchicky příliš nízko postaven, viz L. BOBKOVÁ, *Die Oberlausitz*, s. 126.

soudu (zvaném také *Hofgericht*) měl spolu se zemskými sudími a šefy (přisedícími) řešit záležitosti zločinců — opět je tu ale zmíněna role fojta (v jeho nepřítomnosti měl soudu předsedat hejtman). Fojt má sice organizovat stíhání těchto zločinců, ale v případě potřeby si může vyžádat spolupráci hejtmana. Na ochranu cest i pro jiné důvody mají být vydržováni ozbrojenci (jak pěší, tak jízdní) — ty má mít na rozkaz v podstatě hejtman, který je může libovolně dislokovat, ale zároveň na příkaz fojta mohou být v případě nutnosti tyto sbory posíleny. V některých bodech si všímáme určitého překrývání pravomocí právě s fojtem. Stejně jako fojt měl i hejtman dohlížet, aby ve městech i na venkově byly dodržovány katolické ceremonie a ritus a aby se nešířily nekatolické konfese — zde se tedy ustanovení obou instrukcí v podstatě dublovala. Souviselo to určitě s odlišnou konfesijní orientací aktuálního fojta a hejtmana — hejtman Oldřich Nostic byl poměrně horlivým katolíkem.²³ Hejtman měl rovněž asistovat při udílení lén z královského příkazu. Další hejtmanovy kompetence již zřetelně přesahovaly komorní agendu a s tím spojená oprávnění: v případě vraždy v zemi měl on, a nikoliv fojt, povinnost informovat panovníka. V neposlední řadě byl vybaven výraznou pravomocí vůči městům: měl dohlížet na plnění královských příkazů ve všech městech, a na to, aby všude byly vedeny řádné účty. Jinými slovy měl právo a povinnost každoročně kontrolovat městské účetnictví. Zároveň měl o takové kontrole vypracovat zprávu a zaslat ji české komoře. Také jemu byl svěřen dohled na správu církevních beneficí, špitálů a škol.²⁴

Postavíme-li vedle sebe obě instrukce z roku 1549, pak normálie určená pro hejtmana vyznívá jako daleko podrobnější a především rozsáhlejší text. Blíží se tak obsahově podobě, jakou měly soudobé instrukce pro českou komoru a pro apelační soud,²⁵ což je logické, neboť ve všech případech šlo o úřad zřízený a fungující výhradně z vůle a moci panovníka — na rozdíl od hornolužického zemského fojství.

V pořadí další instrukce pro fojta — z roku 1554 — byla vydána po předchozím dialogu s držitelem tohoto úřadu²⁶ — od roku 1549 úřadujícím Kryštofem z Donína. Ten byl sám objektem značných stížností jak ze strany hornolužické šlechty, tak i měst. Oba stavy — poprvé po roce 1547 — spojily své síly proti údajně neřádně úřadujícímu fojtovi, který podle nich nepostupoval podle zvyklostí a zemských privilegií.²⁷ Ovšem i Kryštof z Donína měl výhrady k některým článkům připravované instrukce, která se v mnohém opírala o svou předchůdkyni z roku 1549. Některé z výhrad byly skutečně v následném čistopise zohledněny. Instrukce z roku 1554 je oproti starší instrukci již podrobnější. Fojt nyní už směl ve vymezených případech opustit svůj úřad a netrval již více požadavek na jeho stálé setrvávání v místě. Má vést veškeré soudnictví v zemi (nejvyšší soud (*königlicher obergericht*) a také *hofgericht* a *landgerichte*). Dodržování klidu v zemi spadá nyní již výhradně na jeho bedra (v předchozí instrukci byl do této oblasti involvován i hejtman) — totéž platí i o personálním složení *landge-*

23 Hermann KNOTHE, *Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter: vom XIII. bis gegen Ende des XVI. Jahrhunderts*, Leipzig 1879, s. 388.

24 NA, Lužické spisy, sign. III, 5–5.

25 Byl v jejich případě šlo o institucionální instrukce.

26 NA, Lužické spisy, sign. III, 10–4.

27 L. BOBKOVÁ, *Zemská zřízení*, s. 176.

richte a hofgerichte. Stejně tak informování o vraždách v zemi panovníkovi náleží již jemu (dříve hejtmanovi).²⁸

Podle vyjádření Kryštofa z Donína zřejmě, alespoň v jeho očích, tak úzká spolupráce s hejtmanem proklamovaná v instrukcích z roku 1549 příliš nefungovala. Kryštof si stěžoval na častou hejtmanovu nepřítomnost v úřadě, kvůli čemuž řada administrativních úkonů vážne a množství petentů tak za ním přichází zbytečně.²⁹ Některé z těchto připomínek panovník vyslyšel. Například velení nad ozbrojenci mělo podle nové instrukce připadnout již výhradně fojtovi (na rozdíl od roku 1549). Kryštofovi z Donína nebyla také příliš po chuti hejtmanova spoluúčast při vydávání lenních listin — na tom se však ani v nové instrukci z roku 1554 nic nezměnilo. Vedle toho navíc panovník položil důraz na tuto spolupráci ve třetím článku instrukce: fojt má obnovovat městské rady společně s hejtmanem a uvádět do nich vhodné a spolehlivé osoby; o sázení rad mají vypracovat vždy zprávu určenou králi, popřípadě místodržícímu Ferdinandovi a eventuálně i české komoře. Fojt má rovněž navštěvovat nejvyšší soud i *hofgerichte*, v případě potřeby i se spoluúčastí hejtmana, který zde zaujímá druhé místo hned po fojtovi — to je v podstatě jediné vyjádření vztahující se k hierarchii obou úřadů, které se ve zkoumaných instrukcích objevuje. Další ustanovení zůstávají v zásadě ve stejné podobě jako v instrukci z roku 1549.³⁰

V roce 1554 byla vydána též instrukce pro hornolužického hejtmana, kterým byl tehdy Hans von Schlieben (auf Pulsnitz). Instrukce je celkově podstatně stručnější, než předchozí z roku 1549. Základní funkce hejtmana tak zůstávají stejné (úředník instalovaný pro správu komorních majetků, všech lén; také je zdůrazněn jeho podíl na lenním ceremonálu, kde má působit vedle fojta), stejně tak je opakována jeho funkce v soudní oblasti jakožto zástupce fiskálních zájmů panovnické komory. Pro podrobnější evidenci peněžních pohybů v této oblasti je tu odkazováno na samostatnou instrukci vydanou pro důchodního písaře (*gegenhändler*).³¹ Důraz je kladen v lenní oblasti na spolupráci s fojtem, neboť lenní agenda připadá oběma, což se odráží i v nutnosti připojování podpisů obou úředníků k vydávaným lenním písemnostem. Hejtmanovi také příslušela ochrana nad katolickou konfesí — to ostatně vyplývalo z jeho orientace v kontrastu s luteránským vyznáním tehdejšího fojta, jemuž takové úkoly těžko mohly být svěřovány. Ve finanční správě je důraz kladen na správné vedení účtů, které má na starosti *gegenschreiber* (či *gegenhändler*), na jehož činnost má hejtman dozírat, a také důsledné vystavování kvitancí — hejtman má totiž od všech podřízených úředníků přebírat vybrané peníze, které následně zasílá do české komory. Dále má dohlížet na dodržování veškerých panovnických nařízení ve městech, což byla jedna z kompetencí jdoucích až za úzce pojímané zájmy fiskální — stejně jako již zmiňované společně s fojtem prováděné každoroční sázení městských rad. Již

28 *Collection derer den statum des Marggraffthums Oberlausitz in Justiz/ Policey/ Lehns/ Cammer/ Accis/ Post/ BierSteuer/ Saltz/ Zoll/ Stempel/ Impost/ Muentz/ Bergwercks/ Commerciens/ Jagd/ Fisch/ Forst/ Holtz/ Militair/ Geistlichen/ und andern die Landes-Verfassung betreffenden Sachen II*, Budissin 1771, č. 17, s. 1337–1341.

29 NA, Lužické spisy, sign. III, 10–4.

30 *Collection*, č. 17, s. 1337–1341.

31 Ta byla skutečně v roce 1554 vydána, viz NA, Lužické spisy III, sign. 10–4.

od roku 1549 mu příslušelo právo každoročně přehlédnout městské účty, o čemž měl spravit také českou komoru. Výtahy z vlastních účtů (vedených zřejmě důchodním písařem — *gegenhändlerem*) měly být čtvrtletně zasílány nejen do české komory, ale také vídeňskému dvoru. Naopak v této instrukci již chybí detailní vylíčení pravomocí v oblasti hospodářského dozoru (to je zde pouze všeobecné). V jejich rámci je zdůrazněn dohled nad lesním regálem a lesy. Vzájemná informovanost o kompetencích hornolužických úředníků byla zajištěna mimo jiné i tím, že hejtmanská instrukce byla v opisech zaslána také fojtovi a důchodnímu písaři.³²

Fojtský a hejtmanský úřad obdržely v roce 1561 nové instrukce. Je z nich evidentní, že doba jistého hledání a nalézání optimálního rozložení administrativních sil skončila a obě dvě instrukce se již výrazněji od svých předchůdkyň neliší. Zaměříme se proto na několik málo odlišností. Začneme instrukcí pro fojta, kterým se tehdy stal Jáchym Šlik. Ve druhém bodu je zdůrazněno, že nemá nikterak nakládat s komorními majetky natož z nich něco rozdávat — tato kompetence byla totiž vyhrazena hejtmanovi. Třetí bod obsahuje nové ustanovení: fojt se má zasadit o dodržování dobrého policejního pořádku v zemi spolu s hejtmanem a dalšími úředníky; mají všechny, i drobné věci, řešit s pílí, neboť to se v minulosti údajně příliš nedělo. V opatření týkajícím se udílení lén je nadále v platnosti ustanovení o spolupráci s hejtmanem — nové je zde to, že má být každý kvartál zasílán ověřený výpis z register (kde byly evidovány lenní listiny) pod pečeti fojta i hejtmana na královský dvůr a také do české komory. Ve srovnání s předchozí instrukcí z roku 1554 se zde již neobjevuje ustanovení požadující po fojtovi ochranu katolických institucí a snahu o zabránění průniku nekatolických konfesí — tato povinnost byla nadále svěřena již jen hejtmanovi (viz jeho instrukce 1561). Chybí tu také bod, který se týkal společných obnov městských rad s hejtmanem.³³

V roce 1561 obdržel instrukci i zemský hejtman Hans von Schlieben. Obsahuje celkem 17 bodů a v hlavních rysech se od instrukce z roku 1554 neliší. Zdůrazňovány jsou jeho fiskální pravomoci spolu s dohledem na odvod všech dávek plynoucích do panovnické komory (zvláště cel a posudného, ale také příjmů z komorního majetku) včetně pokut z různých soudů. Nadále mu náleží dozor nad pěstováním katolických ceremonií (a vymýcení nekatolických konfesí). Také je mu nově propůjčena pravomoc nad landsknechty. Výtahy z účtů mají být co čtvrt roku zasílány do české komory a také do vídeňské dvorské komory, zatímco v předchozí instrukci je jen obecně řeč o tom, že mají směřovat *zum hofe*, byť asi i tam byla míněna právě dvorská komora.³⁴

Jak patrně z právě řečeného, panovnické restriktce po roce 1547 velmi zřetelně zasáhly do podoby zeměpanské správy Horní Lužice. Hlavní pravomoci byly v podstatě rozděleny mezi dva úředníky: tradičního fojta a nově zřízeného hejtmana. Ačkoliv úřad hejtmanství byl proklamován jakožto instituce pro správu fiskálních záležitostí, slyšeli jsme, že v některých bodech byli hejtmané pověřováni i povinnostmi širšími — zpravidla na úkor fojtů. Jako zcela nový prvek vystupují po roce 1549 také další instituce mimo Horní Lužici, které mohly do jejího dění zasahovat: česká komora a apelační soud. Zvláště u české komory byly její pravomoci vůči hornolužic-

32 NA, Lužické spisy III, sign. 5-5, karton 237.

33 *Collection*, č. 19, s. 1350-1354.

34 *Collection*, č. 21, s. 1361-1365.

kému hejtmanovi, ale i fojtovi, stanoveny poměrně přesně. Měla mít vrchní dohled nad fiskálními záležitostmi v zemi. V personálních záležitostech jí ale ani hejtman, tím méně fojt nebyli podřízeni a je otázkou, jak tato spolupráce v reálných souvislostech fungovala. Ani interakce mezi fojtem a hejtmanem zřejmě nebyla zcela bezproblémová, jak o tom svědčí některé stížnosti Kryštofa z Donína, ale i přelévající se pravomoci mezi instrukcemi hejtmanskými a fojtskými. Ve srovnání let 1549 a 1561 se zdá, že trend směřoval spíše k menší spolupráci mezi oběma úředníky, nicméně ta musela zůstat na vcelku intenzivní úrovni. Bylo by jistě žádoucí, kdyby tyto otázky v průběhu dalšího bádání mohly být zodpovězeny.

RÉSUMÉ:

The year 1526, when the Bohemian throne was taken by a member of the House of Habsburg, Ferdinand I, was not initially a turning point for the Lands of the Crown of Bohemia. At first, all the Estates institutions seemed to work as they had done before, and the strong Estate particularism in the individual Crown Lands would continue to persist. However, the following years showed that this would be different, and that these tendencies would be curbed, at least to some extent — not so much in the first twenty years of Ferdinand's rule but much more likely as a result of the events taking place in 1547. This applies in full to Upper Lusatia where the monarch took advantage of the events of these years for a reorganization of the landholding administration system and the two highest officials were issued with special instructions, in which their competences were regulated for the first time in Upper Lusatian history. During the years 1549–1561 these officers received five such instructions.

The ruler's restrictions introduced after the year 1547 impacted substantially the form of the land administration of Upper Lusatia. The ultimate powers were essentially divided between two officials: the traditional reeve and the newly established governor. Although the governor's office was proclaimed as an institution for the management of fiscal matters, it is evident that in some matters the governor was charged with broader duties — usually at the expense of the reeve. As entirely new elements, two institutions were created outside the Upper Lusatia region after the year 1549, and they could intervene with the officials' work: the Bohemian Chamber and the Appeals Court. As for the Bohemian Chamber, its powers in respect of the Upper Lusatian governor, but also in respect of the reeve, were defined rather precisely. It was to be the supreme body overseeing fiscal matters in the land. In personal matters, however, neither the governor nor the reeve were subordinated to it and it is open to question how their collaborative efforts functioned in practice. It appears that the interaction between the governor and the reeve was not always smooth, as evidenced by some complaints from Christopher of Dohna, as well as the fluctuating powers stemming from the instructions from the governor and from the reeve. Compared with the years 1549 and 1561, the course of events seems to have led to reduced cooperation between the two officials, though it certainly remained at a fairly active level.

Mgr. Tomáš Velička, Ph.D., odborný asistent, vedoucí oddělení pomocných věd historických katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Zabývá se pozdně středověkou diplomatikou, správními dějinami a písemnou kulturou v době předmoderní (tomas.velicka@ujep.cz).